

Det er i dag 5770 freda bygninger i Norge, hvorav 2774 kan knyttes til land- og fiskebruk. Samtidig er landskapet i Norge i stadig endring, og en viktig prosess er gjengroing i kulturlandskapet. Vi skal i det følgende se litt nærmere på hvordan freda bygninger i Norge påvirkes av gjengroing gjennom resultater fra forskningsprosjektet «Reiseliv og kulturlandskap – kjennetegn, forvaltning og opplevelser (Cultour)».



Gjengroing rundt et fraflyttet småbruk på Frøya, Sør-Trøndelag

#### ANDERS BRYN



Ph. D. Forsker ved Norsk Institutt for skog og landskap. Leder for forskningsprosjektet CULTOUR.

#### LARS ØSTBYE HEMSING



Master i Naturforvaltning fra UMB på Ås. Arbeider på seksjon utmark som overingeniør ved Norsk institutt for skog og landskap.

FOTO: ANDERS BRYN

## Freda bygninger i landskap som gror igjen

### BYGNINGER PÅVIRKES AV GJENGROING I KULTURLANDSKAPET

Siden starten av forrige århundre har et ukjent, men stort antall bygninger i utmarka forfalt og blitt overlatt til et stadig mer gjengrodd landskap. Et utall av slåtteløer og sommerfjøs i utmarka, husmannsplasser på skrinne mark, små fiskebruk langs kysten og seterbygninger i fjellet har falt for gjengroing og nedbrytning etter opphørt landbruksaktivitet. Også freda bygninger – de vi

gjennom lovverket ønsker å gi ekstra beskyttelse, påvirkes av gjengroing med kratt og skog. Indirekte kan gjengroing med skog endre den historiske landskapskonteksten bygningen står i, og dermed fjerne vår forståelse av byggets historiske funksjon i landskapet. Direkte kan gjengroing med skog øke bygningenes fysiske nedbrytning blant annet gjennom fuktigere luft rundt bygningene (tiltakende forråtnelse), gjengrodd dreneringer og rotspreng-





Tiltagende gjengroing rundt freda hus, Ousta Søndre i Vingelen, Hedmark



Freda gårdstun i Bondal, Telemark, med blant annet eldhus fra 1700-tallet. Selv om innmarka fortsatt holdes åpen, viser den typiske gjengroingskogen dominert av bjørk i bakgrunnen at det omkringliggende landskapet er i endring. Fotografert i 2011.

ning på grunnmurer. I alt vil gjengroinga stille økende krav til vedlikehold, og framtidige klimaendringer kan forsterke konsekvensene betydelig.

### FREDA BYGNINGER I NORGE

De 5770 freda bygningene i Norge utgjør omkring 0,15 % av den totale bygningsmassen. Oppland (601), Hordaland (556) og Telemark (503) topper fylkeslista over freda bygninger, mens Østfold (160) og Troms (146) har færrest. Bygninger fra middelalderen, det vil si før 1537, er automatisk fredet etter kulturminneloven. Stående bygninger fra perioden 1537–1649 kan også erklæres automatisk fredet. Samiske bygninger som er eldre enn 100 år, er automatisk fredet. I tillegg kan Riksantikvaren frede yngre bygninger eller bygningsmiljøer ved enkeltvedtak. I noen tilfeller er også bygningenes omgivelser fredet,

for eksempel historiske hager eller verdifulle kulturlandskap.

I dag er det 2774 freda bygninger vi mener kan knyttes til land- og fiskebruk, dvs. omkring 48 % av alle freda bygninger. Dette omfatter bygninger knyttet til gårdstun, prestegårder, fiskevær- og sjøbruksanlegg, herre- og lystgårder, husmannsplasser, gårdsanlegg og seterhus. De aller fleste slike bygninger er i privat eie, og flest finner vi innen kategorien gårdstun (1853). Det er også mange freda prestegårder (458), men disse er oftere i offentlig eie. Det er i dag fredet bare 35 seterbygninger og 48 husmannsplasser. Bruksendringer, eierskifte, vedlikehold og restaurering utgjør trolig de største utfordringene for ivaretagelsen av freda bygninger i Norge. Likevel er landskapene som bygningene inngår i, viktig for forståelsen av den historiske funksjonen

bygningen hadde. Derfor kan det være nyttig å se litt nærmere på gjengroinga i landskapene som finnes rundt de freda bygningene.

### FREDA BYGNINGER I LAND- OG FISKEBRUK TRUES AV GJENGROING

Gjennom forskningsprosjektet «Cultour», som er omtalt i tidligere nummer av Kulturarven, har vi modellert avskoga kulturlandskap i utmarka som er utsatt for gjengroing med kratt og skog. Modellene våre viser at omkring 16 % av landarealet i hele Norge kan gro igjen, og da vil eventuell gjengroing av innmark komme i tillegg. Særlig utsatt for gjengroing er seterregionene og kystregionene, og potensialet for videre gjengroing er meget stort. Redusert utmarksbeiting og hogst, opphør av utmarksslått, lyngbrenning, saltkoking, tjærebrenning og andre tradisjoner gjør at skogen er på frammarsj på store arealer innen disse regionene.

Dersom vi foretar en geografisk kobling mellom freda bygninger knyttet til land- og fiskebruk med modellen for gjengroing, kommer det fram at omkring 1560 freda bygninger (56 %) ligger i landskap som er utsatt for gjengroing (se kart). 577 av disse (21 %) har gjengroingsareal i umiddelbar nærhet. Dette studiet viser derfor først og fremst at mange freda bygninger knyttet til land- og fiskebruk ligger i landskap med stort potensial for gjengroing. Dersom det ikke settes inn tiltak, vil landskapene som omgir de freda bygningene, gro igjen med kratt og skog. Dette kan føre til at den historiske forståelsen av funksjonen de freda bygningene har hatt i landskapet, går tapt – selv om mange eiere vil holde de nærmeste meterne av gårdstunet eller setervollen rundt bygningene åpne. Det kan også føre til at bruksverdien og opplevelsesverdien av de freda bygningene reduseres, som igjen kan gå utover potensialet for verdiskapning, for eksempel i reiselivssammenheng.

I forhold til de historiske prosessene som ligger bak dagens regionale gjengroing, hvor særlig fjellbygdene og kystregionene peker seg ut, kan det også virke som om det er behov for ytterligere vern av bygninger knyttet til seterbruket, fiskebonden og husmannsvesenet. Spesielt utsatt for forfall og gjengroing er bygninger knyttet til utmarksbruk, slik som utmarksløer og sommerfjøs.